

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרמב"ן ויחסו אל פירושו של אבן-עזרא

מאת

חיים ראובן רבינוביץ

א

בהקדמתו לפירושו על התורה, אמר הרמב"ן "ועם ר' אברהם אבן-עזרא תהיה לנו תוכחת מגילה ואהבה מסותרת". קיים הרמב"ן את הבטחתו במלואה. התוכחה מבצבצת כמעט בכל פסוק, והאהבה היא כל כך מסותרת עד שקשה למצוא אותה. אמנם בעשרה מקומות מהלל הרמב"ן את פירושו של אבן עזרא, ומכתיר אותו בתארים כאלה "דברי פי חכם חן", "ויפה פירש", "דבר כהונן", "ונכון הוא", אבל בששים ושבעה פסוקים סותר הרמב"ן את פירושו של אבן עזרא בבטויים חריפים מאד. "יוצק זהב רותח לתוך פיו", "ותתחכם רבי אברהם". מי עיוור עיני שכלו? ואין אלה אלא דברי שחוק". והחל לדבר שקרים". מעולם לא השתמש הרמב"ן בבטויים עוקצים כאלה נגד רש"י. הגם שדרך פרשנותו של אבן עזרא היתה גם דרכו של הרמב"ן, להדור לתוך עומק פשוטו של הפסוק, לא יכול היה הרמב"ן לסבול את "התחכמותו" של אבן עזרא. הרמב"ן היה תמים עם אלהיו כמו רש"י. ולכן קצף על אבן עזרא שסטה מפירושו חז"ל בהרבה מקומות כגון "שפנחס לא היה אליהו" וכדומה, ולכן רוב השטתיו של הרמב"ן מיוסדות על פגיעה בכבוד התורה, הקבלה, על דברי חז"ל. ובמקום שראה הרמב"ן פגיעה בכבוד חז"ל, התרמז מאד ואמר דברים קשים על אבן-עזרא.

אבן-עזרא מפרש את הפסוק "וירא אלהים את האור כי טוב", וירא כמו "וראיתי אני" (קהלת) והיא במחשבת הלב. ומעיר הרמב"ן "ואין דבריו נכוחים שאם כן יראה המלכה ועצה חדשה שאמר כי אחרי שאמר אלהים יהי אור, והיה אור, ראה אותו כי טוב הוא, ולכן הבדיל בינו ובין החושך, כענין באדם,

שלא ידע דרכו של דבר עד היותו, אבל בסדר מעשה בראשית, הוצאת הדברים אל הפועל, יקרא אמירה. הרמב"ן הרגיש כי אבן-עזרא המעיט את יכולתו של ה', וראה בזה פגיעה בכבודו, כאלו היה כמו בן אדם אשר מוכרח לראות בעיניו ענין הדבר אם טוב הוא או לא.

את הפסוק "הוא (עמרד) היה גבור ציד לפני ה'" (בראשית י"א, ב) מפרש אבן-עזרא "הוא החל להיות גבור על החיות לצוד אותן", ופירש "לפני ה'" שהיה בונה מזבחות ומעלה את החיות לעולה לפני ה'". ומעיר הרמב"ן "ואין דבריו נראין, והנה הוא מצדיק רשע, כי רבותיו ידעו רשעתו בקבלה".

כאן מצא הרמב"ן פגיעה בכבוד הו"ל שדעתם היתה כי גמרוד היה רשע. כך מתמרמר הרמב"ן על פירושו של אבן-עזרא כי עשו מכר את הבכורה מפני שאביו היה עני והוכרח להתפרנס מצידו, וגם ליעקב לא היו בגדים חמודות, וגם לא שלחה רבקה ממנו ליעקב כשהיה בבית לבן. הרמב"ן מגיב על זה בחריפות ואמר, "אני תמה, מי עיור עיני שכלו בזה? ואין אלה אלא דברי שחוק. אם היה יצחק רע המול, ומאבד נכסי אביו, איך אמרו הפלשתים "ראה ראינו כי היה ה' עמך"? הרמב"ן ראה בפרוש זה פגיעה בכבוד הו"ל שאמרו שמכירת הבכורה באה מתוך יחס קל אליה מצד עשו. כמו-כן מתקצף הרמב"ן על אבן-עזרא שהביא תמיהה בפרשו את הפסוק המונה נפשות בית יעקב כשירדו מצרימה כשלושים ושלוש, אך בפרטן נמצא אך שלושים ושתים. ומעיר אבן-עזרא שרבותיו סבורים שיוכבד נולדה במצרים. ואבן-עזרא שואל מדוע לא הזכיר הכתוב את הנס כשאשה זקנה כבת מאה ושלושים ילדה בן, כמו שספרה התורה על לדת יצחק? ומגיב הרמב"ן "הנה פן יהיה חכם בעיניו בסתירת דברי רבותיו, אני צריך לענות לו ואומר, כי על כל פנים יהיה בגדר יוכבד פלא גדול, מן הנסים הנסתרים, שהן יסוד התורה. אבל אומר לך דבר שהוא אמת וברור בתורה, כי הנסים הנעשים על ידי נביא, שיתגבא כן מתחלה, או מלאך נגלה במלאכות ה', יזכיר הכתוב, והנעשים מאלוהין לעזור צדיק או להכרית רשע, לא יזכירו בתורה או בגביאים. יוצק זהב רותח כפי החכם הזה ממה שהשיב על רבותיו בענין פנחס (שאינו אליהו כלל) וזולתו בכמה מקומות, (בראשית, מ', י-טז) כאן מצא הרמב"ן את מקום התורפה של אבן-עזרא שהסתייג מפירושי הו"ל.

בעוד פסוק מצא הרמב"ן פגיעה בכבוד ה': אבן עזרא מפרש את הפסוק "אני ה' בקרב הארץ" (שמות, ח', יח) שדרך כלל, כמנהג המלכים שיצמדו באמצע המלכות, להיות קרוב אל הקצוות. ומעיר הרמב"ן "ואין לדבר זה טעם, אבל

אתר דעת - מכללת הרצוג

[3] הרמב"ן ויחסו אל פירושו של ראב"ע

הוא לומר, כי שליט ומשניח בקרב הארץ, ולא שיחשוב (אדם) עבים סתר לו ולא יראה. הרמב"ן ראה בזה פגיעה בכבוד ה' שלא יוכל לראות מרחוק כמו בן אדם.

לא רק במקום שראה הרמב"ן פגיעה בכבוד ה' או בדברי חז"ל הגיב בחריפות, אלא גם אם פגע בכבוד ספר התורה, או בגדולי האומה. אבן-עזרא מפרש את הפסוק "כתב זאת זכרון" (שמות, ו', ז - יד) כי הספר הזה הוא "מלחמות ה'", וכתוב בו המלחמות שעשה ה' בעבור יראיו. ומעיר הרמב"ן "ואין בדבריו אלה רק תואנה, והגבון בעיני שירמוז לספר התורה". מלחמת עמלק היתה חשובה מאד בתולדות עם ישראל, וזכרון מלחמה זאת ראוי להכתב בספר התורה עצמו ולא בספר, המספר על מלחמות. כך לא נחה דעתו של הרמב"ן בדברי אבן-עזרא כי אין מוקדם ומאוחר בתורה. הרמב"ן ראה בזה עלבון לתורה. לפי דעת הרמב"ן יש מוקדם ומאוחר בתורה. ומצא הרמב"ן פגיעה בכבוד משה ואהרן בפירושו של אבן-עזרא על הפסוק "נחצו מה" (שמות ט"ו, ז), "מה לבדנו לעשות". ומעיר הרמב"ן שדברו בדרך עזה כמו "מה אגוש כי תזכרנו", כפי פירושו של אבן-עזרא היו משה ואהרן חדלי כח, חלשים, ולא כן דעת הרמב"ן, אלא שדברו מתוך עוה.

גם פירושו על הפסוק "ירא אליו מלאך ה'" (שמות ג, א) אומר אבן-עזרא כי אחרי כך נאמר "ירא ה' כי סר לראות ויקרא אליו אלהים", כי אלהים כאן הוא המלאך הנוכח. מעיר הרמב"ן "ואינו נכון, כי לא יסתיר משה את פניו מן המלאך". כאן ראה הרמב"ן פגיעה בכבוד משה.

הרמב"ן מתמרמר כאשר פירושו של אבן-עזרא פגע בכבוד עם ישראל כולו. למשל אבן-עזרא מפרש את הפסוק "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" (דברים ט', יא) כי גלוי היה לפני ה' שלא יעשו (בני ישראל) מה שאמר להם לשמור ולעשות את כל המצוות לעולם. ומגיב הרמב"ן "ואינו נכון לדעתי, כי תרמוח התורה במה שעתיד להיות, אבל לא יתנבא עליהם בפירוש שלא יקיימו את התורה, וחלילה, רק בדרך אזהרה יזכור הדבר" הרמב"ן ראה בזה פחיתות כבוד עם ישראל.

כך לא נחה דעתו של הרמב"ן בפירושו של אבן-עזרא על הפסוק "בעד הענן" מפני שהיו בישראל אנשים שהיתה להם הנבואה בספק, שנאמר וירא ישראל ולא נאמר כל ישראל, מגיב הרמב"ן "ואינו נכון, כי זרע אברהם לא

יִסְתַּפְקוּ (לא יטילו ספק) בנבואה כי האמינו בה' מאבותם. " כאן ראה הרמב"ן זלוול בכבוד עם ישראל (שמות י"ט, ט).

אבן-עזרא ממעיט את הנסים ומשתדל לקרבם אל חוקי הטבע. למשל: הוא מפרש את הפסוק "ושמלתך לא בלתה מעליך" (דברים ח', ד) מפני שהוציאו ממצרים מלבושים רבים, ויתכן שאין בחלוציותיהם יליד זיעה, וכן "רגלך לא בצקה", שהולכים (משה) לאט, ומעיר הרמב"ן "ואין דבריו נכוחים, הכל ממעשי הנסים, כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם ויתפרנס. ואם תכסה את הקורה בשמלה חדשה, תבלה בארבעים שנה, אף על פי שאין בה זיע אף כי אנשי ראה" – הרמב"ן ראה בזה פגיעה ביכלתו של ה' כאילו הוא כבול לחוקי הטבע.

ד

. לא רק מפני "התחכמותו" של אבן-עזרא השיג הרמב"ן על פירושו, אך גם מצד הסברא. השכל מחייב שפירושו הוא בלתי נכון; למשל, אבן-עזרא מפרש את הפסוק "ויקרא בהם שמי" (בראשית מ"ח, טז) שבני ישראל נקראו על שם אפרים, כאשר הם נקראים זרע אברהם יצחק ויעקב. ומעיר הרמב"ן "ואיננו נכון, כי הכתוב אומר "בהם", והנה מעולם לא נקראו על שם מנשה. כאן הסברה מצדדת בפירושו של הרמב"ן כי המובן הוא ששם יעמוד לעולם.

כך אין דעתו של הרמב"ן נוחה מפירושו של אבן-עזרא על הפסוק "ואמרו לי מה שמו" (שמות ג', יג) כי משה שאל מהו השם שיאמר לישראל משמותיו, כי באל שדי לא יעשה אותות, רק בשם הגדול. ומעיר הרמב"ן "ואין דבריו נכונים בעיני, כי עדיין לא נאמר למשה שיעשה ביציאת מצרים אותות ומופתים גדולים ונפלאים" גם כאן הסתירה באה מתוך הסברא. כך הוא חולק על אבן-עזרא בפירושו על הפסוק "למה הרעות" (שמות ה', כב) כי חשב משה, כי מעת דברו אל פרעה בשליחות ה', יקל מעליהן ויחל האלהים להצילו, והנה פרעה הכביד והרע, וזה הפך מה שאמר לו "ראה ראיתי את עני עמי וארד להצילו". ומגיב הרמב"ן "ואיננו נכון בעיני בעבור שהצלה מובנה, יציאתם מן הגולה" והרמב"ן סבור כי משה חשב שהמכות תבואנה תכופות בלי הפסקות. ולכן אמר למה הרעות. הסברא מחלישה את פירושו של אבן-עזרא.

הרמב"ן סותר את פירושו של אבן-עזרא מצד הסברא על הפסוק "זובה לאלהים יחרם", (שמות כ"ב, יט) שעל דרך הפשט איננו מדבר לישראל, שכבר הזהיר על עבודת גלולים, בדבור השני (מעשרת הדברות), רק בעבור

הגר, הכתוב אומר, כי על תנאי זה יעור הגר בארצנו, שלא יזכר לאלוהיו, כאשר היה עושה. ומעיר הרמב"ן "והבל יפצה פיהו", כי בעשרת הדברות, הוזכר על עבודת גלולים בלאו, וכאן מפרש העונש המשפט שנעשה בו, כאשר עשה "בלא תרצו, ולא תנאף", והנה חייב אותו מיתה, כי, "יחרם" (מובנו) מיתת בית דין. הרמב"ן דוחה את פירושו של אבן-עזרא על הפסוק "בני ישראל עשו כאשר צוה ה' את משה" (ויקרא כ"ד, כג) כפשוטו, כי מאותו היום והלאה (יעשו) כמשפט הנה בחובל, ומעיר הרמב"ן "ואיננו נכון, שהיה כתוב על העתיד, ופשוטו כי עשו בני ישראל את המצוה אשר יצוה את משה". ונראים דברי הרמב"ן.

מצד הסברה דוחה הרמב"ן את פירושו של אבן-עזרא על הפסוק "יהי העם כמתאוננים" (במדבר י"א, א) כי דברו דברי און. "ואיננו נכון, כי למה יססה הכתוב על חטאם, ולא ירדנו בכל המקומות". הרמב"ן מפרש את המלה מתאוננים-מצטערים כמו "מה יתאון אדם חי".

מצד הסברה סותר הרמב"ן את פירושו של אבן-עזרא על הפסוק "ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה" (דברים, י, ו) כי בארות בני יעקן איננו בני יעקן ומוסרה איננו מוסרות, אבל קדש נקרא בני יעקן, והר החר - מוסרה. ומגיב הרמב"ן "וכל אלה דברי רוח", כי איך יתכן, שכל אלה המקומות הרבים, שיהיו חדשים, שלא נזכרו במסעות. ועוד שמנהג הכתוב בכל מקום לשנות מעט בהזכירו השמות פעמיים, בין בשם מקום, ובין בשם אדם, וכל שכן שהם שורים כי מוסרה ומוסרות, איננו שני והפרש.

גם את פירושו של אבן-עזרא על הפסוק "את גדלו, את ידו החזקה, חרועו הגטויה" (דברים י"א, יב) כי הכוונה היא להוציא אתכם ממצרים, והאותות והמופתים שעשה לפרעה, ואשר עשם לכך בדבר המן. ומגיב הרמב"ן "ואיננו נכון בעיני, כי עתה לא ידבר במוסר אשר מיסר ה' לעוברי רצונו, את גדלו, שהיה מתרומם ומתגדל, וקצר בפורעניות שעשה להם, אם כן שמרתם את כל המצוה, למען תחזקו, כי ידי החזקה מחזקת שומרי מצוות, ולא יחזיק ביד מרעים".

כך, מתוך הסברה, סותר הרמב"ן את פירושו של אבן-עזרא על הפסוק "לא תעשן ככל אשר אנן עושים פה היום" (דברים י"ב, ח) בעבור שהיו נסעין ממסע אל מסע, ויקריב עולה במסע שרוצה ויש מי שיתן בכור צואנו, ויש מי שלא יתן, כי המצוות תלויות בארץ. ומעיר הרמב"ן "ואיננו נכון שאין בדרך הפרשה שידבר תוכחות, ויאמר להם, עתה שאינם עושים מצוות ה', ואיש כל

הישר בעיניו יעשה, ואיך אמר משה רבנו, אנהו עושים בעבירות. הלילה! ומה טעם לכלול העבירות במצוות התלויות בארץ. הרמב"ן מפרש כי עד שלא היה המשכן הקריבו כל אחד בכל מקום שהוא.

ה

הרמב"ן היה בלשן והרגיש פנימות מצד הלשון, ותפס את אבן-עזרא גם בחטא זה. למשל אבן-עזרא מפרש את המלה "תשוקתך" בפסוק "ואל אישך תשוקתך" (בראשית ג, טז) משמעתך. והטעם שתשמעי אל כל אשר יצוה עליך כי את ברשותו לעשות חפצו. ומעיר הרמב"ן "ולא מצאתי לשון תשוקה רק בחשק ותאוה", ומובנו של הפסוק כי האשה תתאוה לבעלה. הרמב"ן דוחה את פירושו של אבן-עזרא על הפסוק "אלה תולדות נח" כי זה אומר קורותיו, כטעם "מה ילד יום", וירמוז אל כל הפרשה. ומעיר הרמב"ן "ואינו נכון בעיני, כי אין קורות האדם - תולדותיו, והנכון כמשמעו - בניו.

מצד הלשון סותר הרמב"ן גם את פירושו של אבן-עזרא על הפסוק "ויאמר עשו בלבנו" (בראשית כ"ה, כא) יתכן שגלה (עשו) סודו לאחד מאהביו. ומגיב הרמב"ן על זה ואין צורך, כי ההסכמה בדבר אשר ימלך אדם עם לבו, תקרא אמירה עם הלב כמו "כלב ולב ידברו" (תהלים י"ב) וכן אמר אליעזר "ואני טרם אכלה לדבר אל לבי". לא נחה דעתו של הרמב"ן מפירושו של אבן-עזרא על הפסוק "מה פרצת עליך פרוץ" (בראשית ל"ח, ט) שמובנו כמו פרוץ גדר, רש עליך משפט זה הפרוץ. ומעיר הרמב"ן "ואין בו טעם". הרמב"ן מפרש את הפסוק בדרך הקבלה.

מצד ידיעת הלשון סותר הרמב"ן גם את פירושו של אבן-עזרא לפסוק "פוקד עון אבות על בנים" (שמות כ', ה) כי פקידה משמעה - זכירה, כמו "וה' פקד את שרה" והטעם כי ה' יאריך לרשע, אולי ישוב ויוליד בן צדיק. ומעיר הרמב"ן "ואין פירושו נכון. לשון פקידה עם המלה "על" לא תבוא על זכירה, אבל היא - הנקמה, וכן ביום פקדי ופקדת". בדרך זו מבטל הרמב"ן את פירושו של אבן-עזרא לפסוק "שלשים ורבעים" (שמות כ', ה) כי בני בנים נקראים בנים, ולכן אחו בדרך קצרה כי במלה שלשים הוא הדור השלישי בעון, ורבעים כן דור רביעי לחטאים. כמו בעמוס "על שלשה ועל ארבעה פשעי אדום". הרמב"ן סותר מצד הלשון את פירושו של אבן-עזרא לפסוק "שארה, כסותה, ועונתה לא יגרע" (שמות כ"א, ט) כי שארה מובנה היא - מזון, שיעמיד את בשרה. ומגיב הרמב"ן "ואין בזה טעם שיאמר הכתוב לא

אתר דעת - מכללת הרצוג

[7] הרמב"ן ויחסו אל פירושו של ראב"ע

יגרע הבעל בשרה. הרמב"ן מפרש – קירוב בשר כמו שדרשו חז"ל, שארה – זו אשתו. – כך אנו רואים את רוחב ידיעתו של הרמב"ן ברוח הלשון. ותאמר הבכירה אל הצעירה (בנות לוט) – אומר אבן-עזרא יתכן שהיתה לו (ללוט) אשה אחרת בתחילה, ומשיב, הרמב"ן ואין צורך. כל גדול באחים בכור, כמו הפרי הראשון יקרא בכורים.

בידיעתו העמוקה בכתבי הקודש מצא הרמב"ן פסוקים הסותרים את דברי אבן-עזרא: למשל, אבן-עזרא מפרש "אל מולדתי תלך" (אברהם ואליעזר) וזהי אור כשדים. ומגיב הרמב"ן "ואיננו נכון כי הפסוק אומר ואקח את אביכם מעבר הנהר, והיה ראוי לומר מאור כשדים, ועוד, העבד הלך לארם נהרים ולא לאור כשדים. מי יוכל לסלק את טענתו של הרמב"ן בזה?
אבן-עזרא תולה את חטא בני אהרן שהכניסו אש קטורת בפנים ועברו על הצווי "ואל יבא בכל עת אל הקדש" ומגיב הרמב"ן, הכתוב אומר "בהקריבכם אש וזה", ואינו מזכיר כי הכניסו אש הקטרת לפנים.
הרמב"ן דוחה את פירושו של אבן-עזרא לפסוק "לא אוכל לצאת ולבא" (דברים; ל"א, ב) כי חלשו כוחותיו בזקנותו. ומגיב הרמב"ן "וגם זה אינו נכון, הלא הכתוב אומר "ולא כהתה עינו ולא נס ליחו". כאן מצא הרמב"ן גם פגיעה בכבוד משה, נוסף לפסוק מפורש שמכחיש את פירושו של אבן-עזרא.

בעיקר התרגו הרמב"ן על אבן-עזרא מפני "התחכמותו". לא נחה דעתו של הרמב"ן, כי אבן-עזרא מתייחס בקלות ראש כלפי דברי חז"ל, ופקפקו בעניני נסים. ועל פירושו בענינים אלה הוא מגיב בחריפות. למשל, הרמב"ן כעס על אבן-עזרא באמרו כי האורים והתומים היו מעין כשפים ונעשו על ידי אומנות. הרמב"ן מביא ראיות כי לא נזכרו האורים ותומים במעשי בצלאל כמו שכתוב ירעש את החושן ואת האפוד: